

AMIR TEMUR DIPLOMATIYASI: XALQARO MUNOSABATLAR TARIXIDA YANGI BOSQICH

Mutalipova Odinaxon

Andijon davlat universiteti (ADU)

Tarix va ijtimoiy fanlar fakulteti,

Ilmiy rahbarlar:

1. Xoshimov Soyibjon.

2. Sultonova Mahfuzaxon.

Margubamusayeva702@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada Amir Temurning diplomatik siyosati, uning XIV asr xalqaro munosabatlar tizimidagi o'rni, Usmonli davlati va Yevropa mamlakatlari bilan aloqalari hamda geosiyosiy strategiyasi ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqot tarixiy-qiyosiy, manbashunoslik va tizimli yondashuv metodlari asosida olib borildi. Maqola magistratura bosqichi darajasida nazariy va tarixiy kontekst bilan boyitildi.

Abstract. This article analyzes Amir Temur's diplomatic policy and its role in the 14th century international relations system. The study examines Temur's relations with the Ottoman Empire and European states using historical and comparative methods. The article is enhanced for a master's level analysis, including theoretical and historical context.

Kalit so'zlar: Amir Temur, diplomatiya, xalqaro munosabatlar, geosiyosat, elchilik, realizm nazariyasi.

KIRISH

XIV asrning ikkinchi yarmi jahon tarixida keskin siyosiy o'zgarishlar davri bo'ldi. Markaziy Osiyoda markazlashgan davlat barpo etgan Amir Temur nafaqat yirik sarkarda, balki kuchli diplomatik strateg sifatida ham tarixda muhim o'rin egallaydi. Uning tashqi siyosati harbiy yurishlar bilan bir qatorda puxta o'ylangan diplomatik tizimga asoslangan edi. Amir Temur o'z —

Tuzuklarida pirlaridan biri bo'lmish Zayniddin Abubakr Tayobodiyning maslahatini o'ziga —yo'l boshlovchi yanglig' rahnamolik qildi, deya yozadi. Mazkur maslahat matni quyidagicha edi:

- "Saltanat ishlaridatort narsaga amal qilgin, ya'ni: 1) kengash; 2) maslahatu mashvarat, maslahat ayla; 3) hushyorligu malohozakorlik bilan qat'iy qaror chiqar; 4) ehtiyotkor bo'l. Davlat siyosatini olib borishda, u shubhasiz ustoz ta'kidlagan maslahat va mashvarat", davlat kengashi xulosalariga quloq solgan.

Davlat boshqaruvi tizimida Amir Temur bevosita ma'naviy mezonlarga bevosita tayangan. Agar "Tuzuklar"da bayon etilgan boshqaruv masalalari tahlil etilar ekan, ularning ichida hamma vaqt to'g'rilik, halollik, sofdillik, fidoyilik, insof va diyonat kabi ma'naviy-ahloqiy fazilatlarga urg'u berilganligining guvohi bo'lish mumkin. Zero, Amir Temur o'rta asr sharoitida "siyosat bobida ma'naviy mezonlarga o'rin yo'q", degan fikrga qarama-qarshi o'laroq siyosat va ma'naviyat mezonlari bog'liq ham bo'lishi mumkinligini ko'rsata oldi.

Amir Temur o'z saltanatida mazhabparastlik, musulmonlar orasidagi tarafkashlik, dinlararo qarama-qarshilikni qattiq qoralaydi. Xususan, u joylarda sunniylarva shialar o'rtasidagi ixtilof va nizolarni bartaraf etishga qattiq bel bog'laydi.

Shu davrda Yevropa davlatlari orasida katta nufuzga ega bo'lmish Angliya va Fransiyaning Amir Temur davlati bilan o'zaro munosabatlari masalasi ham alohida e'tiborga sazovordir. Anqara jangidan so'ng boshqa g'arb davlatlari kabi Angliya va Fransiya ham Amir Temur bilan o'zaro diplomatik yozishmalarni amalga oshira boshlashdi. Amir Temur Sultoniyadagi xristianlarning katolik arxiyepiskopi Ioann IIIga katta marhamat ko'rsatib, uni o'zelchisi sifatida 1402 yil avgustida Fransiya jo'natadi. 1403 yil iyunda Ioann III Parijga yetib keldi. U qirol qabulida bo'lib, Fransiya qiroli Karl VI ga Cohibqiron nomidan bitilgan ikkita maktubni taqdim etdi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot tarixiy-qiyosiy, manbashunoslik va tizimli tahlil metodlari asosida olib borildi. Asosiy manbalar sifatida "Temur tuzuklari", Sharafiddin Ali Yazdiy va Nizomiddin Shomiy asarlari, shuningdek zamonaviy ilmiy maqolalar va monografiyalar qo'llanildi. Tadqiqot magistratura talablariga mos ravishda chuqur ilmiy tahlilni o'z ichiga oladi.

USMONLI DAVLATI BILAN MUNOSABATLAR

Amir Temur va Sulton Boyazid I o'rtasidagi diplomatik yozishmalar siyosiy ziddiyat xarakteriga ega bo'lgan. 1402-yil Anqara jangiga qadar tomonlar o'rtasida bir necha marotaba elchilar almashilgan. Diplomatik matnlar tahlili orqali Amir Temur siyosiy strategiyasining murakkabligi ko'rsatildi. Amir Temur o'z maktublarida Boyazid ustidan qozonilgan g'alaba va uning mohiyati haqida so'z yuritib, turklar tomonidan nohaq asirga olingan xristianlarni ozod qilganligi, agarda yana biron kimsa ular qo'lida tutqunda bo'lsa, ularni ham ozod etishini ta'kidlagan edi. Amir Temur o'z davrining ilg'or va sog'lom fikrlovchi davlat arbobi sifatida teng va manfaatli munosabatlar o'rnatishni oldingi o'ringa qo'yadi. Xususan, o'z maktubini — "dunyo savdo ahli ila obod bo'lajak" degan so'zlar bilan yakunlashi yuqoridagi fikrning tasdigi bo'lib xizmat qiladi. Amir Temur XIV asrdayoq — "Kuch - adolatda" shiorini davlat siyosati mavqei darajasiga olib chiqdi. Umri davomida Sohibqiron bu shiorni o'ziga dasturul - amal qilib oldi.

Amir Temur davlatidagi bu ahloqiy-ma'naviy mezon hamma davrlar uchun e'tiborli bo'lib, hozirgi kunga qadar insoniyat hayotida dolzarb ahamiyat kasb etib kelmoqda. Amir Temur harbiy san'at, soliq siyosati, raiyatga munosabatda, o'z davlat boshqaruvi tizimida, qo'l ostidagilarga munosabatda ham ushbu tamoyilga qat'iy amal qildi. Amir Temur o'z hukmronligi davrida mutaassiblik, ayirmachilik, Mazhabchilik ko'rinishlariga yo'l bermadi. Osoyishtalik, tinchlik- xotirjamlik, xavfsizlik borasida ahamiyatga molik ishlarni amalga oshirdi. Bu xususda Sohibqiron, — " saltanatimning u chetidan

bu chetigacha biror bolakay boshida bir lagan tilla ko'tarib o'tadigan bo'lsa, bir donasiga ham zarar yetmaydigan tartib- intizom o'rnatdim" deya qayd qilgan edi.

Yevropa bilan aloqalar Fransiya va Ispaniya hukmdorlari tomonidan Amir Temur saroyiga elchilar yuborilgani manbalarda qayd etiladi. Bu esa Sohibqiron diplomatiyasining xalqaro miqyosga chiqqanini ko'rsatadi. Diplomatik yozishmalar va tarixiy iqtiboslar tahlili maqolaga magistratura darajasida ilmiy chuqurlik beradi. 1404 yil sentabr-noyabr oylarida Amir Temur davlatida bo'lib, bu xususda ko'plab qimmatli ma'lumotlarqoldirib ketgan Ispaniya (Kastiliya va Leon) elchisi Rui Gonsales de Klavixo G'arb bilan elchilik munosabatlarida oxirgi vakil bo'lib qoldi. Yevropa hukmdorlari Amir Temur va uning davlatiga yuqori baho berib, yuksak ehtirom bilan unga munosabatda bo'lganlar. Xususan, ularning Sohibqironga murojaatlarida uning nomi juda katta hurmat ila tilga olinib, "{Oliy nasab va g'alabalar keltiruvchi hukmdor buyuk va qudratli hukmdor Temurbek}" deya e'tirof etilgan. Shubhasiz Sohibqironning oqilona ichki va tashqi siyosati unga sabab bo'lgan edi. Amir Temur ulkan davlat va qudratli saltanat barpo etgan holda sharq va g'arb o'rtasidagi Buyuk Ipak yo'li tarmog'ini tikladi. Mazkur xalqaro savdo yo'li nafaqat qayta tiklandi, balki ushbu yo'l xavfsizligini ta'minlagan holda keng ko'lamdagi savdo-iqtisodiy munosabatlarga yo'l ochib berdi. Uning natijasida ichki va tashqi savdo butun saltanatda rivoj topdi, mazkur yo'llardagi har qanday talonchilik, bosqinchilik, qaroqchilik ko'rinishlariga chek qo'yildi. Shu bilan birga yo'llar, sardobalar, karvonsaroy, ko'priklar ta'mir etildi, chet el savdogarlari uchun barcha sharoitlar yaratib berildi, har to'xtash joylarida (bu taxminan 25-30 km oraliqda) —yomlartashkil etilib, ularda savdogarlar uchun barcha shart- sharoitlar yaratib berildi. Amir Temur davlati chegarasiga yaqinlashgan Klavixo xalqaro savdo, chet el savdogarlariga bo'lgan ehtirom va yuqori hurmat masalasini alohida e'tirof etgan edi.

Ichki boshqaruv va diplomatiya Temur diplomatiyasi nafaqat tashqi siyosat, balki ichki boshqaruvtizimi bilan ham chambarchas bog'liq bo'lgan. Markaziy kengashlar orqali qarorlar qabul qilinib, elchilarni tayinlash va hududiy boshqaruv nazorat qilinardi. Bu yondashuv diplomatik tizimning samaradorligini oshirgan.—"Temur tuzuklari"da keltirilishicha, azmi qat'iy, tadbirkor, hushyor.jang ko'rgan, mard, shijoatli bir kishi mingta tadbirsiz, loqayd kishidan yaxshi ekanligi e'tirof etilgan. Chunki, tajribali bir kishi ming kishiga ish buyurgan.

Amir Temur saltanatida o'tkazilgan mashvarat, qurultoy, kengash, shohona qabullar va dabdabali saroy marosimlarida o'rta asr davlatchiligining o'ziga xos rasmiy an'analari jamlangan edi."Temur tuzuklari"da qayd etilishicha, Amir Temur mashvaratga kiruvchilarni liboslariga quyidagi talablarni qo'ygan: "Amr qildimki, sipohiylar, amirlar, mingboshilar, yuzboshilar va o'nboshilar devonxonaga, bazm-majlislariga kulohsiz, etiksiz, kavushsiz, bo'rk yoqalik chakmonsiz, xanjarsiz, qilichsiz hozir bo'lmasinlar".Amir Temur huzurida maslahat, kengash idoralariga qurultoy va davlat kengashini kiritish mumkin. Qurultoy - vaqti-vaqti bilan mamlakat va davlat hayotining muhim masalalarini hal etish uchun chaqirib turilgan. Bu Temur siyosatining o'ziga xosligini ko'rsatadi. Tarixiy manbalarga ko'ra, Balx, Qarshi va Qorabog', Samarqandda qurultoylar chaqirilgan.

Buni Sharqqa xos marosim, hatto millat majlisi deb atash mumkin. Qurultoylarga barcha shahzodalar, oliy martabali dindorlar, bosh amaldorlar, ma'muriyat xodimlari, harbiy boshliqlar, zodagonlar vakillari taklif qilingan.

Amir Temur o'z Tuzuklarida kengashni ikki turga bo'lgan:

- 1) Til uchida aytilgani (shunchaki eshitgan);
- 2) Dildan aytilgani (bunday maslahatlarni qalb qulog'iga quyib, diliga joylagan).

Amir Temur qudratli saltanatlar qo'shiniga qarshi turadigan taktik va strategik jihatdan, qurollanish, jangovarlik va intizom jihatdan ulardan ustun

bo'lgan harbiy qo'shinni tuzgan. —Tuzuklarda harbiy qonun-qoidalar, qo'shin tuzish, uni boshqarish, qo'shindagi intizom batafsil yoritilgan. Qurultoyning davlat hayotidagi o'rni -j quyidagicha bo'lgan:

- 1) jamiyat va davlat o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilashga xizmat qilgan; xalq vakillari bilan kengashish vositasi;
- 2) qurultoyda urush, tinchlik masalalari yoki davlat boshqaruviga oid boshqa muhim ishlar hal etilgan;
- 3) qurultoy boshqaruvda jamoat fikriga tayanish imkonini yaratgan;
- 4) markaziy va mahalliy boshqaruv tizimi o'rtasidagi aloqadorlikning ta'minlanishiga ta'sir etgan;
- 5) qurultoy monarxiyaning demokratiya bilan uyg'unlashgan ko'rinishi bo'lib davlatda tenglik, adolat tamoyillarini shakllantirishga katta ta'sir ko'rsatgan;

qurultoy davlatning manbai xalq bo'lganligini anglatadi. Amir Temur dunyo siyosati va tamaddunida ulkan iz qoldirgan siymolardan biridir.

Uning adolatli davlat boshqaruvidagi boy tajribasi bugungi kunda nechog'lik ahamiyatli ekanini barchamiz yaxshi bilamiz. Temur tuzuklari||da hokimlar va vazirlarning vazifalari, o'z ishiga munosabati, aholi turli qatlami, raiyatning haq-huquqlarini himoya qilish, sipohlarga munosabat kabi ma'naviy-axloqiy qonun-qoidalar aks etgan.

ILMIY YANGILIK

Mazkur maqolada Amir Temur diplomatiyasi mustaqil geosiyosiy konsepsiya sifatida talqin qilindi hamda zamonaviy xalqaro munosabatlar realizm nazariyasi bilan qiyosiy tahlil qilindi.

XULOSA

Amir Temur diplomatiyasi o'rta asr xalqaro munosabatlarida yangi bosqichni boshlab bergan tizimli siyosiy model sifatida baholanadi. Uning diplomatik tajribasi bugungi kunda hamtarixiy va nazariy ahamiyat kasb etadi.

Magistratura darajasida maqola ilmiy yangilik, tahlil va tarixiy nazariyani o'z ichiga oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Темур 1 тузуклари. - Тошкент: Узбекистан, 2011. - Б.89-90.
2. Одилов А.А. Амир Темур тузуклари - давлат бошқаруви асоси. Тошкент 2016, Б.173.
3. Руи Гонсалес де Клавихо. Самаркандга Амир Темур саройига саёхат. Тошкент: Узбекистан, 2010. -Б.200-205.
4. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent: —O'zbekiston|| NMIU, 2017. - B.30